

KORSÓS ZOLTÁN–HORVÁTH CSABA

Darwin magyarországi vonatkozásai

Darwin 1859-ben megjelent alapvető könyvének, *A fajok eredetének* a híre nagyon hamar eljutott Magyarországra. *Jánosi Ferenc* kevesebb mint egy évvel a könyv megjelenése után, már 1860-ban ismertette az *Új természetrajzi szemléletet a Budapesti Szemlében*.

Jánosi Ferenc (1819–1879) Nagyenyeden tanult jogot és teológiát, majd németországi egyetemeken folytatott kémiai és természetrajzi tanulmányokat. 1848-ban honvédhuszárnak állt, de hamarosan a nagyváradi hadianyaggyárba rendelték, ahol a puskaporgyártás körül tevékenykedett. A szabadságharc után Nagykőrösön természetrajz–kémia szakos gimnáziumi tanár volt. 1853-tól újságírással is foglalkozott Pesten, majd a kiegyezés után az igazságügyi minisztériumban lett titkár, és az Országos Törvénytárat és a Rendeletek Táráat szerkesztette.

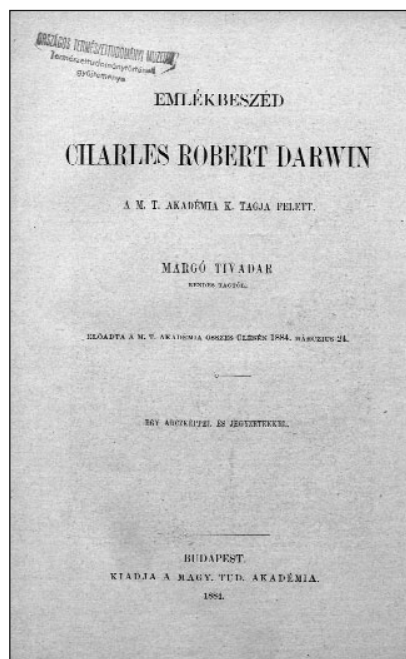
Jánosi rövid Darwin-ismertetésével szinte egy időben, *Rónay Jácint* bencés szerzetes közölt cikksorozatot a darwini elméről, majd 1864-ben és 1869-ben két kiadásban önálló kötetekben foglalta össze a *Fajkeletkezést*. Rónay Jácint (1814–1889) már 1847-ben tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának. A szabadságharc után Angliába emigrált, ahol a *Royal Geographical Society*-ban ismerkedett meg Lyellel, Darwinnal és más tudósokkal. Az 1860-as években Magyarországra visszatérve, az új tanok egyik első hirdetőjévé vált.

Darwin igazi magyarországi megjelenése azonban híres könyvének első fordításával fémjelezhető. A fordítást személyes levelezés előzte meg, amelynek részletei a világhálón teljességében elérhetőek (<http://www.darwinproject.ac.uk/darwinletters>). Mielőtt azonban a fordítás körülményeit ismertetnénk, térjünk ki az ugyanott megtalálható, néhány évvel korábbi, szintén magyar vonatkozású levélváltásra.

Darwin 1858. november 8-án levelet írt *James Egan* (= Egan Jakab) magyar természettudósnak (2354. sz. levél), amelyben a magyar lovak vállán és mellső lábain található sötét csíkozás felől érdeklődik. A levél fordítása:

„Uram,

Nemrég láttam egy közleményét a *Gardeners Chronicle*-ben, amelyből kiderül, hogy

Margó Tivadar: Emlékbeszéd Charles Robert Darwin a M. T. Akadémia k. tagja felett (címlap, 1884)

Ön a Magyar Mezőgazdasági és Kertészeti Társaság tagja. Nagyon kíváncsi lennék egy érdekes természettudományi kérdésre, amelyben talán Ön segíteni tudna egy idegennek, aki egyben a Chronicle régi olvasója és a szerkesztő, Dr. Lindley barátja... A kérdésem a magyar lovakra vonatkozik, mert éppen a színezet öröklődésének törvénye foglalkoztat. Valahol olvastam egy írásban, hogy a magyar lovakon gyakran megfigyelhető egy sötét háti gerincvonal, néha sötét csíkok a vállakon, hasonlóan a szamarakéhoz, valamint harántcsíkozás a lábakon. Kíváncsi lennék, hogy valóban ez-e a helyzet, és ha vannak csíkok a lábakon, azok vajon csak a mellső, a hátsó, vagy mindkét pár lábon megjelennek-e... Amit még inkább tudni szeretnék az az, hogy vajon ez a mintázat a csikókon vagy a felnőtt lovakon a kifejezettebb? Angliában ilyen csíkok csak az egy színűre kevert, krémbarna lovakon figyelhetők néha meg, de arra nem tudtam rábukkanni, hogy ezeknek a lovaknak a szülei mi-

lyen színűek voltak, vajon egy krémszínű és egy barna ló kereszteződéséből jöttek-e létre?

Mivel Magyarországot köztudottan híres lótenyésztő ország, talán Ön, vagy valaki, akit Ön ismer, megbízható információval tudna szolgálni nekem, aki ily módon hálával lenne lekötözött az Ön szívességéért és kedvességéért,

Tisztelettel, Uram, az Ön lekötözött szolgálója, Ch. Darwin”

Egan Jakab (1809–?) Londonban, Angliában született, majd Magyarországra kerülve angol nyelvtanító lett, aki a budapesti egyetemen és a IV. kerületi főreáliskolában oktatta az angol nyelvet. *Wallenhausen Gyula* 2005-ben, a *Vasi Szemlében* megjelent tanulmánya szerint az ír eredetű Egan család több kiválóságot adott Magyarországnak. A legfontosabb az 1880-ban Borostyánkőn elhunyt mezőgazdasági szakember, idősebb *Egan Ede* volt, aki a *Gazdasági Lapokban* többször szerepelt (valószínűleg ez az újság lehetett, amit a Darwin által ismert, angol *Gardeners Chronicle* referált). Ede két mezőgazdasági világiállításon is részt vett, 1862-ben, a londonin a mezőgazdasági gépeket tanulmányozta és bemutatta néhány újonnan nemesített növényét. A londoni világiállításon fivére, *Egan Jakab* is jelen volt, ő fordította le az angol kiállítási szabályzatot magyarra, majd készítette el a magyar kiállítási programot is.

Egan Jakab (tehát valószínűleg öccse, Ede mezőgazdasági kapcsolataira és szakismeretére támaszkodva) válaszolt is Darwinnak, ez a levél azonban nincsen meg. Csak Darwin Egan Jakabnak írt második, köszönő levelét lehet olvasni a Darwin-levéltárban (2372. sz. levél):

„Kedves Uram,

Teljesen le vagyok kötelezve Önnek azért, hogy azonnal és olyan kedvesen utána érdeklődött a csíkos magyar lovaknak. Amennyiben még további adatokat megtudna, különösen a csikókról, talán lesz olyan kedves, és azt az információt is közli velem.

Az Ön levelének kézhöz vétele után azonnal írtam Dr. Lindley-nek, és ma reggel választ is kaptam tőle. Nagyon örülne neki, ha alkalmanként híreket kaphatna Öntől a ma-

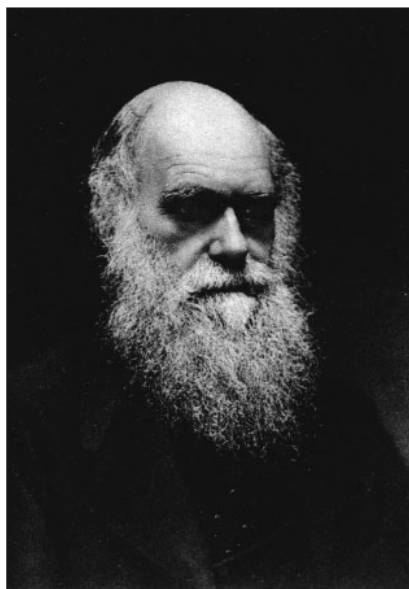

DARWIN-ÉV - EVOLÚCIÓ

gyar kertészeti ügyekről. Hozzátette, hogy annak is örülne, ha a magyarországi éghajlatról többet megtudna, ami a híres Tokaji bor és a finom magyar dohány termeléséhez hozzájárul...

Fogadja kedvességéért a legjobb köszönetemet, az Ön lekötelezett szolgálója, Ch. Darwin"

Visszatérve Darwin könyvének első magyar fordításához, annak előzményeiről Kovács Ábrahám számolt be részletesen a *Debreceni Szemle*ben 2007-ben, de az ide tartozó levelezés összefoglalását szintén olvashatjuk az internetes Darwin-levéltárban. A fordító *Dapsy László* (1843–

Charles Robert Darwin
Született 1809. február 12. – Meghalt 1882. április 19.

Darwin fényképe az „Emlékezés” belső oldaláról

1890) volt, aki a debreceni Református Kollégiumban végezte tanulmányait, és 1865-ben skóciai ösztöndíjjal tanult meg angolul. Nyilvánvalóan már kint tartózkodása alatt hallott Darwin könyvéről, mert hazaérte után – a budapesti református főgimnázium természettanáraként – a Királyi Magyar Természettudományi Társulat közgyűlésén indítványozta Darwin műveinek magyarra fordítását. 1871-ben már megjelent Darwin *Descent of Man (Az ember származása)* című könyve is, Dapsy először erre kért Darwintól engedélyt (1817. sz. levél, sajnos a teljes szöveg jelenleg még nem került fel a világhálóra). Az 1871. június 12-én írt levélben Dapsy Darwin tanainak magyarországi terjedéséről számol be, és ezt elősegítendő kéri a szerző hozzájárulását a *Descent* fordításához. Darwin válasza nem maradt fent, és Dapsy következő levele már 1873. június 1-jei dátumozású (8931. sz. levél), amely-

ben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat azon szándékát vezeti elő Darwinnak, miszerint a *Descent* előtt az *Origint* kívánják kinyomtatni, amelynek fordításával Dapsy már jelentősen előrehaladt. Darwin Dapsynak írt válaszában (8940. sz. levél) örül az előrehaladott fordításnak és felajánlja, hogy egy fényképet küld magáról a megjelenő kötethez.

Ebben az évben, tehát 1873-ban Darwin *A fajok eredete* című műve meg is jelent magyarul, a Természettudományi Társulat kiadásában, *Margó Tivadar* előszavával. Margó Tivadar (1816–1896) egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, korának jelentős biológusa és az első magyar darwinisták egyike volt. Darwin műveit tanulmányozva már 1868-ban az evolúciós szemlélettel átítatott állattani kézikönyvet jelentetett meg, majd önálló kötetben (*Darwin és az állatvilág*, Pest, 1869) terjesztette az elmélet részleteit. *A fajok eredete* után először és részletes Darwin-életrajtot és -értékelést írt az 1884-ben – már Darwin halála (1882) után – a *Török Aurél* és *Entz Géza* fordításában magyarul megjelent könyvhöz, *Az ember származásához*. Ebben beszámol a Darwin otthonában, Downban 1875-ben tett rövid látogatásáról is, amikor egy órára találkozott a nagy tudóssal:

„Legyen szabad ez alkalommal azon benyomásról is szólanom, melyet Londonban való rövid tartózkodásom alatt – mintegy kilencz év előtt – Darwin személyisége rám tett. Midőn őt Downban saját házában meglátogattam, egészségi állapota ugyan nem engedé a hosszas társalgást, de azért mégis szíves volt csaknem egy órahosszat velem kedélyesen és fesztelenül társalogni. A híres tudós egy mellékszobából botra támaszkodva lépett be a terembe, a hol néhány perczig várakoztam reá. Kezet szorítva, igen szívesen fogadott s leültetve, maga is egy zsöllyében foglalt helyet. Elpanaszolta, hogy egy idő óta hanyatló egészsége nem engedi őt mindazon tudományos vizsgálatokat bevégezni, melyeket maga elé tűzött. A többi közt megemlékezett arról is, hogy munkáimat az izomrostok fejlődéséről és izomidegek végződéséről (német nyelven), valamint az ő elméletéről írt magyar művem (melyeket néhány évvel előbb küldtem neki) örömmel fogadta. Igen sajnálja, hogy a magyar nyelvet nem érti. Majd elvezetett könyvtárába és dolgozó szobájába, hol néhány éppen vizsgálatban lévő csirázó növénymagvat mutatott. A kedélyes eszmecsere mellett vajmi rövidnek tettem előttem az idő, melyet a nagy férfiú társaságában szerencsém volt eltölteni. Midőn végre távoznom kellett, szívéliesen búcsúzott el tőlem, kifejezvé, hogy nagyon örül, hogy alkalma volt személyesen is megismerkedni egy rokonérlelmű magyar szaktudóssal.”

Margó Tivadar látogatása Darwinnál minden bizonnyal az egyetlen személyes magyar találkozó; Margóra ez mély be-

nyomást is tett. Az élmény leírását az említett előszón kívül a Magyar Tudományos Akadémia elhunyt külső tagja felett tartott emlékezésében is megismételte (Margó 1884). Mert igen, Charles Darwin külső, tiszteleti tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, ráadásul előbb, 1872-ben, mint hazájában a cambridgeinek (amely csak 1879-ben választotta tagjai közé)! Ennek az eseménynek a körülményeit is megtaláljuk a világhálóra feltett levelezésben. A 8382. sz. levél nem mástól, mint *Lónyay Menyhért*től (1822–1884) származik, aki 1871-től a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, és egy évig a kiegyezés utáni Magyarország miniszterelnöke is volt. Darwinnak írt levelében tömören értesíti a tudóst, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta. Darwin válaszlevelében (8383. sz. levél) megköszöni a megítéltelő titulust.

Ennél a rövid levélváltásnál azonban több is fennmaradt. Ebben az időben *Arany János* (1817–1882) volt az Akadémia főtitkára (1865 és 1877 között), és az ő levelezését feldolgozó anyagban (a világhálón megjelent a *Ponticulus Hungaricus* elektronikus folyóirat 5(1)-es köteteként, „ Arany János akadémiai évei (1865,”1877). Válogatás a főtitkári hivatali levelezéséből ” címmel, 2001-ben; <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/arany-aakad.html>) megtalálható a Charles Darwinhoz 1872. júniusában írt fogalmazvány. Nyilván ez az a levél, nyilván ez az a levél, amely végül Lónyay Menyhért aláírásával elmehetett a tudóshoz:

„544. (Kívül) 565/1872.

SIR CHARLES DARWIN, BART. in London

Igen tisztelt Baronet! –

A MTA május 24-én tartott nagygyűlésén szerencséje volt Nagyságodat a természeti tudományok körüli érdemeiért külső tagjává megválasztani. Különös örömemre szolgál tolmácsolhatni azon tiszteletet, mellyel a M. Akadémia a tudomány érdemes elébbvivői iránt viseltetik, s egyszersmind, nagyra becsülésünk jeléül, Akadémiánk oklevelét ide zárva megküldeni.

Fogadja Nagyságod mély tiszteletem kifejezését, mellyel vagyok Nagyságod

Pest, 1872 junius...

aláz. szolgálója:
elnök

Most Honoured Sir,
The Hungarian Academy of Sciences, in its General Assembly of the 24-th May, has had the honour to chose YOU, as foreign Member, in regard of Your highly distinguished merits in natural sciences.

It is on my side a particular pleasure to give words to this proof of respect the Hungarian Academy owes to the worthy promoters

of science, and to join hereby as a token of our consideration the respective Diploma.

Assuring You, most honoured Sir, of my perfect consideration, I am

Pest, ... Juny 1872.
your most obedient servant."

Ezt az értesítőlevelet először Gergely Pál közölte fényképen Arany és az Akadémia című művének függelékében (1957, valamint a Magyar Tudomány folyóirat 49(1-4) számában: Arany János akadémiai titoknoki és főtitkári működése cím alatt).

Mindezek után magától értetődő, hogy Darwin halála (1882) után az Akadémia Emlébeszédék kiadványsorozatában megjelent Margó Tivadar részletes Darwin-megemlékezése (amelyet egyébként az Akadémia 1884. március 24-i emlékülésén is előadott).

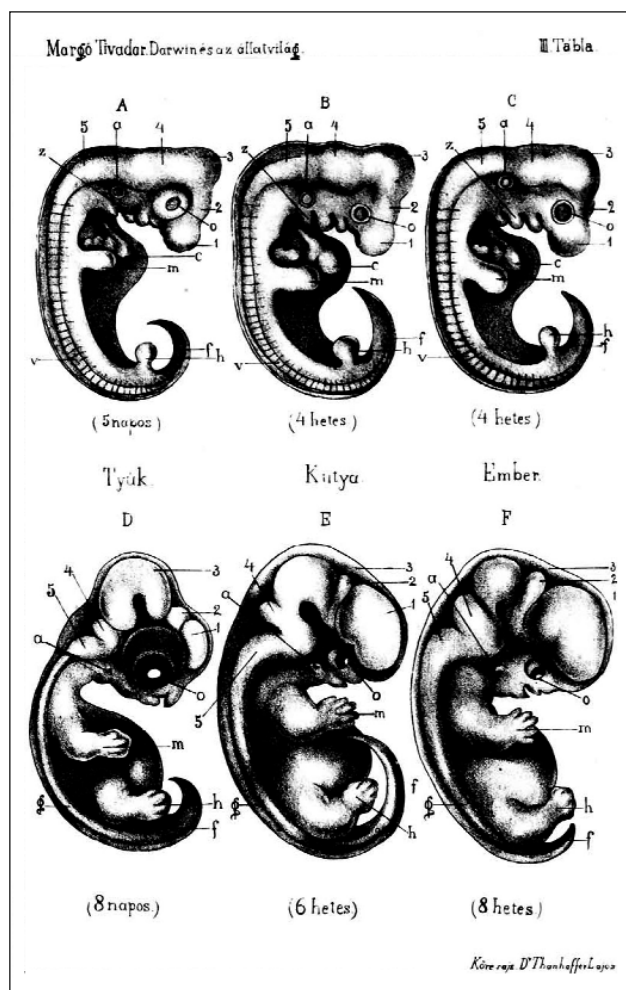
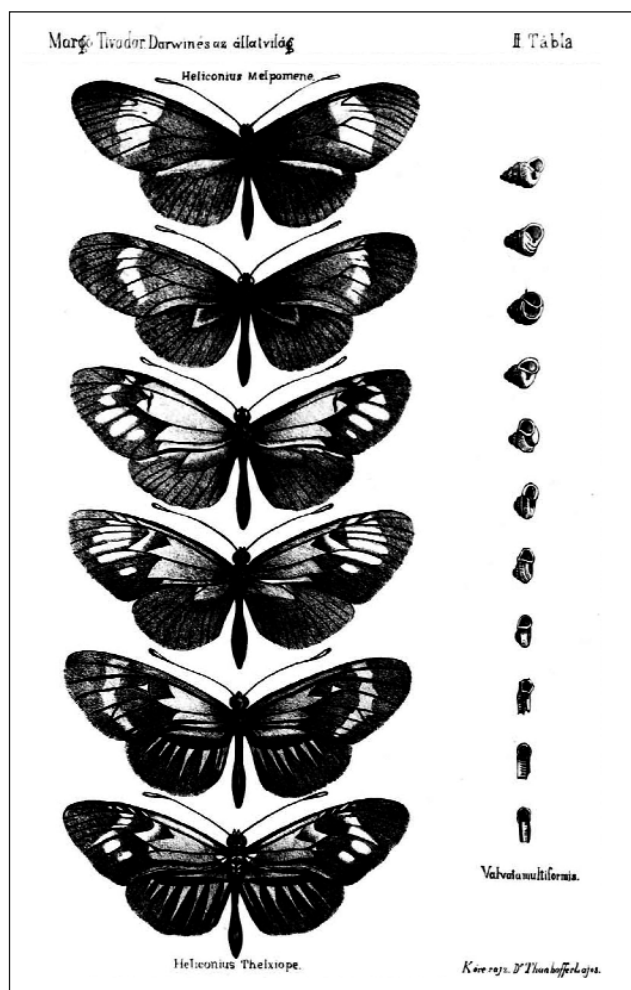
A Heliconius Melpomene és a Theclaiope lepkék közti átmeneti alakok. „Ugyanazon bűvár 11 évi tartózkodási ideje alatt az Amazon vidékén több más rovarnál is ehhez hasonlót észlelt. E tények kétségbevonhatatlanul azt bizonyítják, hogy egy fajnak lassanként elváltozásából a természetben új faj képződhetik és valóban képződik is.” (Mellette a Valvata multiformis kihalt csigafaj kőületeinek változatos alakosora.) Thanhoffer Lajos rajzai Margó Tivadar (1869): „Darwin és az állatvilág” c. művéhez

Még egy – utolsó – érdekes, magyar vonatkozású levél található a már sokat említett internetes Darwin-levéltárban. Ezt a levelet (a 10666. számút) bizonyos Medveczky Frigyes írta Darwinnak 1876. november 11-én. Levele mellékleteként J. G. Herder német filozófusról írt cikkét küldi el, és felhívja Darwin figyelmét arra, hogy Herder az evolúciós gondolat megfogalmazásában előfutára lehet Darwinnak (Herder als Vorgänger Darwins, Berlin, 1877). Medveczky Frigyes (1855–1914), vagy gyakrabban használt nevén „Friedrich von Bärenbach” filozófus, budapesti egyetemi tanár, az MTA tagja volt. Kantot követő filozófiai és társadalomtudományi nézeteket képviselt, műveinek nagy részét németül írta. Hogy Darwin hogyan fogadta Medveczky levelét, nem tudjuk.

Darwin nézetei a későbbiekben Dapsy, Margó, Entz Géza és mások tevékenységének köszönhetően jelentős elfogadtásra találtak Magyarországon. Az evolúciós szemlélet csakhamar tankönyvben is megjelent (Pap János: Az állatok természetrajza, középiskolai tankönyv. Piarista Gimnázium, Budapest, 1875). A darwinizmus magyarországi elterjedését többen is feldolgozták (Pongrácz Sándor 1935–1937, Rapaics Rajmund 1932–1952, Lambrecht Miklós 1980–1982, Ladányiné Boldog Erzsébet 1986, Kampis György 2000, Soós Sándor 2008, Mund Katalin 2008, Palló Gábor 2009), mi itt a továbbiakban még csak két jelentős személy munkásságát emeljük ki.

A kezdeti lelkes fellendülés után igazi tudós alaposággal és Darwin eszméit ténylegesen a kutatásban magáévá tevő meggyőződéssel dolgozott Méhely Lajos

Különféle embriók összehasonlítása. „Látjuk tehát, hogy oly állatokat, mint a tyúk, kutya és ember, melyek teljesen kifejlett állapotukban annyira különböznek egymástól, hogy bárki első tekintetre felismerheti őket: kifejlődésük első hetében, sőt még első hónapjában is (kutya és ember) alig lehet egymástól megkülönböztetni.” Thanhoffer Lajos rajzai Margó Tivadar (1869): „Darwin és az állatvilág” c. művéhez

(1862–1953) egyetemi tanár. Szerteágazó zoológiai munkásságát minden gondolatában átítatta a darwini evolúciószemlélet: az ősméhektől a vakrásokon át a denevérekig és a földikutyákig mindennel foglalkozott, a legjelentősebb tudományos eredményeket talán mégis a kétéltűek és a hüllők tanulmányozása terén mutatta fel. Genetikai háttér hiányában – érthető módon – megfigyelései kizárólag külső-belső morfológiai tulajdonságokra vonatkoztak: de a fajok rokonsági viszonyairól és keletkezéséről szóló megállapításai sora igazolódna a mai, molekuláris technikákat felvonultató osztályozások során. Méhely több önálló, Darwin tanait népszerűsítő cikket írt, amelyek közül külön számunkban a Darwin születésének 100 éves évfordulójára írt nagy cikkét ismétljük meg a *Természettudományi Közlöny* 41. kötetéből (1909) *Az élettudomány bibliája* címmel.

Méhely után, a XX. század közepén, világunknak ezen a keleti felén egyszer csak divattá vált Darwint elfeledni és a fajok átalakulásának szelekciós folyamatai helyett a lamarcki egyedi alkalmazkodás jelentőségét kidomborítani. Ennek a káros irányvonalnak legjelentősebb képviselője T. Gy. Líszenko volt, aki tagadta a genetika tudományát, s akinek a nevében sajnos Magyarországon is több jelentős genetikus kutatót állítottak félre.

Ebben a politikával terhelt, nehéz helyzetben a neves szakember, *Boros István* igyekezett megvédeni Darwint és tisztázni az evolúcióelmélet örök érvényű igazságait. Boros István (1891–1980) természetrajz-földrajz szakon tanult a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, de 1914-ben az első világháborúban orosz hadifogságba esett, és ezután 8 évet töltött a Szovjetunióban. A saját szerencséjének kovácsa volt, megtanult oroszul és a tábori körülményeket is állattani megfigyelésekre fordította. Hazatérve, és a második

A Magyar Természettudományi Múzeum kiállítási épülete

világháború után „hithű marxista tudósként” gyors karriert futott be: 1945-ben Baranya megye főispánja lett, majd 1949-től a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatója. Ebben a pozícióban aztán sikerrel kamatoztathatta természettudományi érdeklődését, és elszántan terjeszthette a darwinizmust is. Fărădhatatlanul küzdött a múzeum 1956-os veszte-

segeinek újjáépítésén, és modern, evolúciós szemléletű kiállításokkal hozott megint elismerést a múzeumnak. Mindeközben jutott ideje Darwin könyveinek új magyar kiadásait gondozni. Részletes, több mint 80 oldalas kísérőszöveget írt például az 1973-as *A fajok eredete* kiadáshoz. Boros nyomán generációk ismerték meg Darwin tanait, egészen a 2000-ben megjelent, teljesen átdolgozott szövegű, új magyar kiadásig.

IRODALOM

- Balás Anna–Orosz Jenőné–Vitéz Istvánné (1959): A darwinizmus magyarországi irodalma. – *Könyvtári Tájékoztató*, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 3: 60–89.
- Boros István (1952): Darwin, a haladó biológia úttörője. – In: Darwin. A Magyar Tudományos Akadémia emlékünnepegyén elhangzott előadások. Művelt Nép Könyvkiadó, pp. 7–26.
- Boros István (1959): Darwin világszemlélete (Önéletrajzának eddig ismeretlen részletei alapján). – *Magyar Tudomány* 1959 (7–8): 387–397.
- Boros István (1959): A 100 esztendő darwinizmus magyarországi pályafutása. – *Élővilág* 4(3–7): 20–25.
- Boros István (1960): Two kinds of translations of a Darwin-text – A hitherto unknown Darwin-falsification. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 52: 523–525.
- Boros István (1961): Előszó. – In: Darwin, Ch.: *Egy természettudós utazásai*. Athenaeum, Budapest, pp. V–XII.
- Boros, I. (1978): Megdől-e a darwinizmus? – *Állattani Közlemények* 65(1–4): 39–46. [Ad 223]
- Dapsy László (1871): Darwin legújabb művének utolsó fejezete. – *Természettudományi Közlöny* 3(26): 372–384.
- Dapsy László (1871): Indítvány. – *Természettudományi Közlöny* 3(28): 465–469.
- Charles Darwin (ford. Dapsy L.) (1873): *A fajok eredete a természeti kiválás útján vagyis az előnyös válfajok fennmaradása a lértér küzdelemben*. – Természettudományi Társulat, Budapest, 303+361 pp.
- Charles Darwin (ford. Török Aurél és Entz Géza) (1884): *Az ember származása és az ivari kiválás*. – Kir. M. Természettudományi Társulat, Budapest.
- Charles Darwin (ford. Seress László) (1896): *Az ember származása és az ivari kiválás*. – Vass József Minta-Antiquarium és Könyvkereskedés, Budapest, 452 pp.
- Charles Darwin (ford. Mikes Lajos, szakmailag ellenőrizte és a jegyzeteket írta dr. Boros István) (1973): *A fajok eredete természetes kiválasztás útján vagy a létért való küzdelemben előnyhöz jutott fajták fennmaradása*. – Magyar Helikon, Budapest, 553 pp.
- Entz Géza (1910): Megemlékezés Darwin Károlyról. – *Természettudományi Közlöny* 42(497): 3–26.
- Jánosi Ferenc (1860): Új természetrajzi elmélet. A nemek eredete. – *Budapesti Szemle* 10(31–32): 383–418.
- Kádár Zoltán (1991): Egy nyugtalan szellem: Dapsy László (1843–1890). – *Természet Világa* 122(2): 82–83.
- Kampis György (2000): Bevezető tanulmány. Darwin és a fajok eredete. – In: Darwin, Ch.: *A fajok eredete természetes kiválasztás útján*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kovács Abrahám (2007): Darwin első kapcsolata Debrecennel. Egy debreceni szabadelvű protestáns diák, Dapsy László szerepe a brit természettudományi eredmények közvetítésében. – *Debreceni Szemle* 15(3): 393–403.
- Kriesch János (1871): Darwin legújabb könyvéről. – *Természettudományi Közlöny* 3(25): 330–340.
- Ladányiné Boldog Erzsébet (1986): *A magyar filozófia és darwinizmus XIX. századi történetéből 1850–1875*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 117 pp.
- Lambrech Miklós (1980): A darwini teljesítmény. – *Magyar Nemzet* 1980. nov. 19.
- Lambrech Miklós (1982): Darwin életútja. – *Magyar Nemzet* 38(92): 8.

- Lambrech Miklós (1982): Darwin és a természet. – *Búvár* 37(4): 151–153.
- Lambrech Miklós (1982): Darwin műhelyében. – *Élet és Tudomány* 37(19): 589–590.
- Margó Tivadar (1869): *Darwin és az állatvilág*. – Aigner L., Pest, 44 pp.
- Margó Tivadar (1869): Darwin és az állatvilág, 1–2. – *Természettudományi Közlöny* 1: 193–207, 241–266.
- Margó Tivadar (1873): A revisor előszava. – In: Darwin, Ch. (ford. Dapsy L.): *A fajok eredete a természeti kiválás útján vagyis az előnyös válfajok fennmaradása a lértér küzdelemben*. Természettudományi Társulat, Budapest, pp. XII–XIII.
- Margó Tivadar (1884): Charles Robert Darwin élete, jelleme és irodalmi működése. – In: Darwin, Ch. (ford. Török Aurél és Entz Géza): *Az ember származása és az ivari kiválás*. Kir. M. Természettudományi Társulat, Budapest, pp. XV–LXI, Jegyzetek és idézetek, pp. LXI–LXXI.
- Margó Tivadar (1884): Emlékbeszéd Charles Robert Darwin a M. T. Akadémia k. tagja felett. – *Emlékbeszédek*, MTA, Budapest, 60 pp.
- Méhely Lajos (1905): A származástan mai állása. – *Állattani Közlemények* 4(1–2): 1–50.
- Méhely Lajos (1909): Az élettudomány bibliája. (Darwin születésének százéves fordulójára.) – *Természettudományi Közlöny* 41(477): 201–218.
- Méhely Lajos (1910): A darwinizmus mai állása. – *Természettudományi Közlöny* 42(499): 105–127.
- Méhely Lajos (1912): Megdől-e a származástan? – *Természettudományi Közlöny Pótfüzetek* 44(1–2/105–106): 1–58.
- Mund Katalin (2008): Reception of Darwin in the Nineteenth Century Hungarian Society. – In: Engels, E.-M. & Glick, T. F. (eds): *The reception of Charles Darwin in Europe*. Continuum, London–New York, pp. 441–462.
- Palló Gábor (2009): Darwin utazása Magyarországon. – *Magyar Tudomány* 170(6): 714–....
- Pongrácz Sándor (1935): A származástan törekvései napjainkban. I. Általános nézőpontok. – *Természettudományi Közlöny Pótfüzetek* 67(197): 1–8.
- Pongrácz Sándor (1936): Származástani törekvések napjainkban. II. Alkalmazkodás és egyenesirányú fejlődés. – *Természettudományi Közlöny Pótfüzetek* 68(201): 49–63.
- Pongrácz Sándor (1937): Származástani törekvések napjainkban. III. A meghatározott irányú fejlődés jelentősége és a származástan mai állása. – *Természettudományi Közlöny Pótfüzetek* 69(206–207): 49–67.
- Rapaics Rajmund (1932): Cuvier és Darwin tanai Magyarországon. – *Természettudományi Közlöny* 64 (963–964): 425–427.
- Rapaics Rajmund (1952): A darwinizmus magyar úttörői. – *Természet és Technika* 111(4): 196–204. [Ad 222]
- Rapaics Rajmund (1952): A darwinizmus Magyarországon. A természettudományi materializmus kezdete Magyarországon. – In: Darwin. A Magyar Tudományos Akadémia emlékünnepegyén elhangzott előadások. Művelt Nép Könyvkiadó, pp. 27–46.
- Réti Endre (1964): Magyar darwinista orvosok. – *Orvostörténeti Közlemények* 18: 121–131.
- Rónay Jácint János (1864): *Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége*. – Demjén és Sebest, Pest.
- Rónay Jácint János (1869): *Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége*. – Második jutányos kiadás, Ráth, Pest.
- Soós Lajos (1932): A darwinizmus Darwin halála után 50 évvel. – *Természettudományi Közlöny* 64 (957–958): 257–263.
- Soós Lajos (1939): Darwin két magyar vonatkozású levele. – *Természettudományi Közlöny Pótfüzetek* 71 (215): 126–128.
- Soós Sándor (2008): The scientific reception of Charles Darwin's work in nineteenth-century Hungary. – In: Engels, E.-M. & Glick, T. F. (eds): *The reception of Charles Darwin in Europe*. Continuum International Publishing Group, pp. ....–440.
- Wallehausen Gyula (2005): Ki volt idősebb Egan Ede? – *Vasi Szemle* 59(3): 322–331.